

● ایهام: هر گاه دو معنی واژه قابل جاگذاری باشد و از هر دو معنا، کلامی منطقی به دست آید

● بسیاری از بیت هایی که تخلص شاعر در آن ها هست، ایهام دارند.

● در ایهام تناسب، معنای حاضر پذیرفتنی است و یکی از معانی (معنی غایب)، در کلام نیست که با بعضی از واژه ها تناسب دارد.

● بیشترین ایهام تناسب در اشعار حافظ و سعدی است.

## درس نهم

# اغراق، ایهام و ایهام تناسبات

### اغراق

در لغت به معنی سخت کشیدن کمان است و در اصطلاح بدیع، زیاده روی در توصیف یا مدح یا ذم را گویند؛ چنان که از حد معمول بگذرد و برای شنونده شگفت انگیز و زیبا باشد. به عبارت دیگر باز نمود دگر گونه مفاهیم و موضوعات سخن است، به صورتی که معانی خرد را بزرگ گرداند و معانی بزرگ را خرد بنماید تا تأثیر سخن را بیشتر کند.

به ابیات زیر توجه نمایید:

به کردار افسانه از هر کسی	شنیدم همی داستانت بسی
به تنها یکی گور بریان کنی	هوا را به شمشیر گریان کنی
برهنه چو تیغ تو بیند عقاب،	نیارد به نخجیر کردن شتاب
نشان کمند تو دارد هژبر	ز بیم سنان تو خون بارد ابر

فردوسی

زیاده روی در توصیف شجاعت و قدرت رستم از زبان تهمینه، موجب

زیبایی آفرینی و موسیقی معنوی در این ابیات شده است؛ به گونه ای که این



بزرگ‌نمایی، تصویری زیبا در ذهن شنونده یا خواننده ایجاد می‌کند و تصویر آفرینی حماسی را در این ابیات به اوج می‌رساند.

● اغراق مناسب‌ترین آرایه برای تصویر آفرینی در حماسه است؛ بنابراین در شاهنامه و آثار حماسی دیگر از آن بسیار استفاده شده است.  
نمونه‌ای دیگر:

بگذار تا بگریم چون ابر در بهاران کز سنگ ناله خیزد روز وداع یاران

سعدی

سعدی با بزرگ‌نمایی در توصیف روز وداع یار، اوج احساسات و عواطف سرشار درونی خود را نشان می‌دهد.  
نمونه‌های دیگر:

دل‌م گرفته از این روزها دلم تنگ است میان ما و رسیدن هزار فرسنگ است

سلمان هراتی

می‌شناسمت / چشم‌های تو میزبانِ آفتابِ صبحِ سبزه‌باغ‌هاست / می‌شناسمت. شفیع کدکنی

چو رامین گه‌گهی بنواختی چنگ، ز شادی بر سر آب آمدی سنگ

فخرالدین اسعد گرگانی

### ایهام!

در لغت به معنی در وهم و گمان افکندن است و در اصطلاح بدیع، آوردن واژه‌ای یا عبارتی در سخن بادو یا چند معنا که معمولاً بیت با تمام معانی پذیرفتنی و دارای ارزش است. دریافت هم‌زمان چند معنا از یک واژه یا یک عبارت در کلام، تصویری زیبا در ذهن خواننده یا شنونده ایجاد می‌کند و سبب زیبایی کلام می‌گردد.  
به بیت زیر توجه کنید:

بی مهر رُخت روز مرا نور نمانده است وز عمر مرا جز شب دیجور نمانده است

حافظ

دیشب صدای تیشه از بیستون نیامد شاید به خواب شیرین فرهاد رفته باشد

ز گریه مردم چشم نشسته در خون است بین که در طلبت حال مردمان چون است



واژه «مهر» ایهام دارد و در دو معنی به کار رفته است؛ یکی در معنای «محبت» و دوم در معنای «خورشید» و چنانچه مشاهده می شود، بیت با هر دو معنی قابل درک و دریافت است. در ایهام ذهن با اندکی تأمل، هر دو معنی را کشف می کند و همین موضوع سبب زیبایی آفرینی و لذت خواننده می گردد.

نمونه دیگر:

خانه زندان است و تنهایی ضلال هر که چون سعدی گلستانیش نیست  
سعدی

«گلستان» ایهام دارد و دو معنا در ذهن پدید می آورد: یکی «باغ و گلزار» و دیگری «کتاب گلستان».

توجه: زمانی می توانیم آرایه ایهام را دریابیم که با معانی مختلف واژه ها آشنا باشیم.  
یا در مثال:

اگر سنت اوست نوآوری، نگاهی هم از نو به سنت کنیم  
قیصر امین پور

عبارت «از نو» در دو معنای مجدد و قالب شعر نو آمده است.  
چند نمونه:

عهد کردی که کشتی فرصت خود را روزی فرصت ار یافتی، آن عهد فراموش مکن  
فرصت شیرازی

چون جام شفق موج زند خون به دل من با این همه دور از تو مرا چهره زردی است  
مهرداد اوستا

### ایهام تناسب

آوردن واژه ای است با دو معنی که یک معنای آن مورد نظر و پذیرفتنی است و معنای دیگر - که مورد نظر نیست - با بعضی از اجزای کلام تناسب دارد.



یکی را حکایت کنند از ملوک که بیماری رشته کردش چو دوک

- 1- ابتدا واژه های ایهام برانگیز و چندمعنایی را پیدا می کنیم
- 2- اگر فقط یک معنا قابل جاگذاری بود، معنای غیر قابل جاگذاری را زیر کلمه یادداشت می کنیم
- 3- اگر بین معنای غیر قابل جاگذاری با سایر واژه ها تناسب بود، ایهام تناسب داریم

به این نمونه توجه کنید:

روی خوبت آیتی از لطف بر ما کشف کرد / زان زمان جز لطف و خوبی نیست در تفسیر ما

حافظ

«آیت» در این بیت به معنی «نشانه» است؛ معنی دیگر آن «آیه» است که در این معنی با واژه «تفسیر» تناسب دارد. این آرایه شاعرانه را که در آن ذهن به تلاش و تکاپو می افتد تا معنی درست واژه را با توجه به مفهوم بیت دریابد، «ایهام تناسب» نامند. مثال دیگر:

گر هزار است بلبل این باغ / همه را نغمه و ترانه یکی است

صائب تبریزی

صائب در این بیت «هزار» را در معنای عدد هزار آورده است و در معنای دیگر آن (بلبل) با بلبل، باغ، نغمه و ترانه تناسب دارد.

نمونه های دیگر:

یک روز که خسرو زنگ قرآن در شهناز شوری به پا کرده بود، مدیر مدرسه آواز خسرو را

عبدالحسین وجدانی

شنید.

چنان سایه گسترد بر عالمی که زالی نیندیشد از رستمی

سعدی

پرستش به مستی است در کیش مهر / برون اند زین جرگه هشیارها

علامه طباطبایی

در چمن باد بهاری ز کنار گل و سرو / به هواداری آن عارض و قامت برخاست

در شب هجران مرا پروانه وصلی فرست / ورنه از دردت جهانی را بسوزانم چو شمع

حافظ





## خودارزیابی

۱ در هر یک از ابیات زیر آرایهٔ ایهام و ایهام تناسب را مشخص کنید و معانی مختلف واژه‌های که این آرایه را به وجود آورده است، بنویسید.

**الف)** بگفتا عشق شیرین بر تو چون است      بگفت از جان شیرینم فزون است  
نظامی

**ب)** چون شنم اوفتاده بدم پیش آفتاب      مهرم به جان رسید و به عیوق برشدم  
سعدی

**پ)** عرضه کردم دو جهان بر دل کار افتاده      به جز از عشق تو باقی همه فانی دانست  
حافظ

**ت)** نگران با من استاده سحر / صبح می‌خواهد از من / کز مبارک دم او آورم این قوم به  
جان باخته را / بلکه خیر  
نیما یوشیج

۲ اغراق‌های به کار رفته در بیت‌ها و عبارت‌های زیر را بیابید و توضیح دهید.

**الف)** گر برگ گل سرخ کنی پیره‌نش را      از نازکی آزار رساند بدنش را  
اغراق در توصیف لطافت و نازکی بدن یار  
طرب اصفهانی

**ب)** آن فرو مایه هزار من سنگ بر می‌دارد و طاق‌ت یک حرف نمی‌آرد.  
اغراق در تنومندی شخص و زور بازوی او      هم چنین اغراق در کم طاقتی و عدم انتقاد پذیری شخص  
۳ با توجه به بیت زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید.

از خون و گل و شکوفه تابوت شهید      بر موج بلند دست‌ها رنگین بود  
\*      \*  
- U - U - U U - -      - \* - \* - \*  
\*      \*      \*      \*      \*      \*  
- U U - -      U - U -      U U - -      - \* - \* - \*  
\*      \*      \*      \*      \*      \*  
قلب      قلب      قلب      قلب      قلب      قلب  
ابدال

**الف)** اختیارات وزنی بیت را بیابید و نوع آن را مشخص کنید.

**ب)** بیت را از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

